

УДК 94(477)«1917/1921»

Малахова Н. Г.

група 1321, Національний університет кораблебудування імені адмірала

Макарова (Миколаїв)

Федоренко М. О.

канд. іст. наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

(Миколаїв), m.o.fedorenko@gmail.com

КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.

У статті розглядаються заходи з питань культурної політики національних Українських урядів під час революції 1917–1921 рр., у контексті процесу державотворення.

Ключові слова: *культура, політика, держава, незалежність, революція.*

The article discusses the event on the national cultural policy of the Ukrainian governments during the revolution of 1917–1921 in the context of the process of state formation.

Keywords: *culture, policy, state, independence, revolution.*

У 2017 році ми відзначаємо 100-ліття початку Української революції 1917–1921 рр. При огляді даної історичної події виникає питання, чому в той час не вдалось зберегти державу, що народилася, та запобігти багатьом жертвам, що було покладено за Україну. Чому національні уряди, разом із досягненнями, припустилися фатальних помилок в розбудові молодій Українській держави? Для цього необхідно проаналізувати напрями державотворення тих часів, що безумовно надасть нам можливість краще зрозуміти передумови трагедії, що відбулася. Актуальність обраної теми обумовлено важливістю культурної політики того часу, як елементом державотворення, яка була повинна забезпечувати потребу Українського народу в своїй національно-культурній само ідентифікації. Мета дослідження

полягає в узагальненні, на основі попередніх досліджень, та осмисленні заходів у галузі культурної політики національних урядів, задля виявлення здобутків та прорахунків розбудові Української держави. Дану тему досліджували такі видатні історики як М. Грушевський, Д. Дорошенко, Д. Донцов, О. Бойко.

Початок ХХ ст. ознаменувався зростанням хвилі національного піднесення, прагненням політичної й духовної свободи. Ця хвиля українського ренесансу породжує у певний момент і державну самостійність, і свободу релігійного самовизначення, і нечувано результативний літературно-мистецький пошук. Хоча цей злет тривав недовго і був зруйнований більшовицькою експансією, він наче висвітлив потенційне майбутнє України. Початок нового століття став своєрідним алгоритмом глобальних подій, що розгорнулися згодом. Особливості та закономірності історичного процесу, створені життям суспільства, сприяли стильовим змінам в культурі, її змісту і формам.

Перша світова війна призвела Російську державу до глибокої суспільно-політичної кризи, внаслідок якої відбулася Лютнева (1917 р.) революція. В ході лютнево-березневих революційних подій було ліквідовано самодержавство і розпочалися державні перетворення у державі. Складовою частиною цих перетворень став і національно-визвольний рух. Основними рушійними силами Української революції були нечисленна національна інтелігенція і багатомільйонне селянство, частково вдягнена в солдатські шинелі.

В Україні цю боротьбу очолила Центральна Рада (утворена в березні 1917 р.), яка поставила за мету відновлення держави українського народу. Центральна Рада складалася з кращих представників національної інтелігенції, людей ерудованих і висококультурних. Її очолив видатний вчений Михайло Грушевський.

Важливою і невід'ємною частиною державотворчої політики УЦР було питання культурно-освітнього будівництва в Україні. Потреба в цій роботі, як першочерговій, диктувалася тим, що на 1917 р. загальний освітній рівень українського народу був дуже низький, а неписьменність серед населення становила близько 70%. У деяких регіонах цей показник сягав навіть понад

80%. Зрозуміло, що таке становище було зумовлено існуючим буржуазно-поміщицьким суспільно-політичним устроєм, який був зацікавлений у тому, щоб тримати народ у темряві безграмотності й покорі. На це була націлена й діюча система освіти, у якій мали змогу навчатися діти переважно панівних класів. Сам же процес навчання ґрунтувався на мовах й культурних надбаннях інших народів (росіян, поляків, євреїв, німців), ігнорував вивчення і подальший розвиток національно-культурних досягнень українського народу. Тому з весни 1917 р. спочатку на громадських засадах, а потім і законодавче, Центральна Рада добилась розширення мережі україномовних освітніх закладів, розпочинаючи зі створення початкових шкіл, а за ними гімназій, різних училищ і вищих закладів.

Враховуючи таке становище і керівництво Центральної Ради, зокрема голова шкільної комісії (з червня 1917 р. – генеральний секретаріат з освітніх справ) І. Стешенко, вжив ряд заходів для створення українських шкіл, підготовки відповідних учительських кадрів, поступової організації ВНЗ, організації вивчення рідної мови на етнічній території України і прилеглих до неї губерніях, де компактно проживало українське населення, ліквідації не писемності серед дорослих.

Центральна Рада здійснювала велику роботу з підготовки педагогічних кадрів, що дала можливість уже в 1917/1918 навчальному році розпочати широку українізацію початкової школи (їх тоді було близько 5,4 тис, в яких працювали 62 тис. учителів). З метою поповнення учительських кадрів, І. Стешенко влітку 1917 р. звернувся до верховного головнокомандувача Південно-Західним фронтом генерала О. Брусилова, з проханням про демобілізацію учителів з України. За його згодою, восени 1917 р. Генеральний секретар з військових справ С. Петлюра демобілізував з армії близько 13 тис. педагогів. Учительські кадри поповнилися також завдяки українцям, багато з яких, відгукнувшись на заклик Центральної Ради, повернулися до України з різних регіонів Росії.

Українізація початкових шкіл розпочалася уже з вересня 1917 р. Учні першого року навчання повинні були вивчати всі предмети за підручниками,

написаними українською мовою. Російська мова, як один із предметів, вводилася лише з третього року навчання. Єдина школа утворювалася як 7-річна народна загальноосвітня. Після закінчення цієї школи учні могли продовжити навчання у 4-річній гімназії або технічній школі: сільськогосподарській, учительській та ін.

Для успішного проведення освітньої реформи Генеральний Секретаріат освіти з осені 1917 р. запроваджував у школах курс українознавства (українська мова і література, історія та географія України, елементи країнознавства), вводилася обов'язкова тригодинна гімнастика, медичний захист дітей, пізнання ними основ гігієни. Складовою частиною розвитку школи було також створення у них бібліотек, лабораторій, природознавчих та історико-етнографічних куточків. У сукупності ці нововведення сприяли всебічному й гармонійному вихованню дітей та юнацтва.

Поряд з організацією шкіл, Генеральний Секретаріат проводив велику освітню роботу серед дорослого населення. З цією метою в містах і селах створювались недільні школи, мережа закладів з ліквідації неписьменності, засновувалися вечірні училища та гімназії для робітничої молоді, народні університети.

Характерною рисою цього процесу було те, що заходи Уряду України щодо ліквідації малописьменності зустріли широку підтримку серед населення. На пожертви громадян відкривалися бібліотеки, просвіти, хати-читальні, школи, училища і навіть гімназії. Так, протягом 1917/1918 навчального року в Україні відкрилося 30 українських гімназій, переважна більшість яких діяла по селах. З них у Києві – 4, Полтаві – 3.3 цих гімназій тільки 2 було взято на державне утримання.

Масштабну роботу Центральна Рада та Уряд проводили щодо організації вищої освіти, зміцнення її матеріальної бази та українізації вузівської науки. Для цього влітку 1917 р. у м. Києві було засновано перший Український Народний Університет. У новоствореному вузі діяло три факультети: історико-філологічний, природознавчо-математичний, юридичний і підготовчі курси. Загальна кількість студентів становила 1400 осіб від усіх регіонів України, у

тому числі земель, які входили до складу Австро-Угорської імперії. Ректором університету було обрано професора І. Ганницького, факультети очолили Г. Павлуцький, І. Туган-Барановський, О. Швець, І. Огієнко, М. Кравчук. Необхідність відкриття другого університету у м. Києві була викликана найперше тим, що в існуючому університеті імені св. Володимира викладання проводилося переважно російською, польською, німецькою мовами, і природно, що педколектив ВНЗ негативно ставився до процесу українізації. Крім Київського університету, подібні навчальні заклади були засновані в Миколаєві, Харкові, Одесі. Влітку 1917 р. Центральна Рада домоглася від Тимчасового уряду автономії вищої школи в Україні. Це дало можливість відкрити у діючих вузах історико-філологічні факультети, кафедри української мови в Харківському та Одеському університетах, чотири кафедри україністики у Київському університеті ім. св. Володимира, українську науково-педагогічну Академію, зміцнити матеріально-технічну базу вузів технічного профілю, заснувати у м. Києві, на додаток до Політехнічного інституту, ще один технічний вуз. У березні 1918 р. Центральна Рада заснувала Вищу Економічну Раду УНР, яка, окрім розробки питань економічного розвитку України, займалася підготовкою економістів, фінансистів, організаторів торгівлі, інших спеціалістів [5].

Іншим напрямом культурної роботи Центральної Ради було налагодження україномовної видавничої справи, створення бібліотек, розвитку національного театру, музики, образотворчого мистецтва та сприяння становленню культури національних меншин України.

Помітний вплив на розвиток культури й освіти серед широких верств населення здійснювали осередки товариства «Просвіта». Наприкінці 1917 р. їх на території України діяло близько двох тисяч. При Київській «Просвіті» діяли бібліотечна, агітаційна, лекційна, видовищна та театральна комісії. «Просвіта» допомагала проводити українізації шкіл, проводила роботу щодо сприяння виданню творів Т. Шевченка, М. Драгоманова, С. Єфремова, М. Грушевського та інших авторів [1].

Відбувався новий підхід до організації видавничої справи та розвитку її матеріально-технічної бази. Це було надзвичайно складне завдання, оскільки в існуючих видавництвах практично не було українського шрифту, друкарських машин, дорогий був переклад, папір, типографська робота. Але, незважаючи на ці труднощі, вже в березні-квітні 1917 р. на клопотання Центральної Ради видавництво «Дитяча хата» розпочало випуск масовим накладом книжок для дітей. Влітку 1917 р. до видавничої роботи були залучені практично всі видавництва і друкарні України, такі як «Сіяч», «Шлях», «Слово», «Черповський», «Вернигора» та ін. Підсумовуючи видавничу діяльність Центральної Ради, треба відзначити, що до зими 1917 р. було засновано близько 80 нових україномовних газет і журналів. Масовими тиражами вийшло понад 680 найменувань навчальної, історичної, медичної та іншої літератури.

Демократизація й відродження національно-культурного життя дали поштовх для подальшого розвитку української художньої літератури й поезії. У 1917–1918 рр. великими тиражами почали виходити твори класиків української літератури: І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Коцюбинського, В. Стефаника, П. Грабовського та ін. У цей час побачили світ збірки поезій молодих українських літераторів: «З журбою радість обнялася» О. Олеся; «Хвилі» М. Коноваленка; «Лісові ритми» М. Шаповала. Публікувалися твори М. Рильського, П. Тичини, І. Огієнка, І. Липи, В. Винниченка, М. Грушевського та інших авторів. На українську мову перекладалися твори Г. Мопассана, Дж. Лондона, О. Бальзака та інших зарубіжних авторів. Значну увагу Центральна Рада надавала видавництву суспільно-політичної літератури. Таких видань вийшло кілька сотень. Це, наприклад, брошури з працями О. Білоусенка, Б. Грінченка, М. Драгоманова, І. Огієнка, С. Єфремова, С. Русової, М. Міхновського, Є. Чикаленка, в яких розглядалася проблема побудови Української держави, її соціально-економічного й політичного устрою.

У цей час вперше було створено історичні праці з новими концепціями історії України, зокрема: «Ілюстрована історія України», «Коротка історія України», «Якої ми хочемо автономії» М. Грушевського; «Коротка історія

України», «Про козацькі часи на Україні» В. Антоновича; «Історія Українського письменництва» С. Єфремова.

З метою розвитку бібліотечної справи у всеукраїнському масштабі за рішенням Генерального секретаріату Центральної Ради було засновано Українську національну бібліотеку (УНБ) з кількома філіями у великих містах України. У цих бібліотеках було зосереджено великі книжкові фонди, серед яких були рідкісні видання, а також архівні документи. Для роботи над бібліотечними фондами залучалися вчені, студенти, широке коло читачів. Поступово УНБ з філіями перетворилися в осередки просвітницької й науково-дослідної роботи у різних регіонах України.

Прагнучи розвитку українського театрального мистецтва, Центральна Рада заснувала Український національний театр. До складу його трупи увійшли відомі артисти України М. Садовський, А. Курбас, І. Мар'яненко, П. Саксаганський та ін. Діючим губернським театрам виділялися кошти для зміцнення їх матеріальної бази, вони не оподатковувалися. У театрах удосконалювалися репертуари, поліпшувався професійний склад творчих колективів. По містах і селах засновувалися сотні аматорських колективів [4].

Для підготовки митців сцени й організаторів театрального мистецтва Генеральний секретаріат Центральної Ради створив школу з підготовки професійних артистів, режисерів, налагодив випуск тижневика «Театральні вісті».

Питанням розвитку українського образотворчого мистецтва займалася створена у грудні 1917 р. Центральною Радою Українська Академія мистецтв. Першим її ректором було обрано Г. Нарбута; тут читали лекції професори – О. Мурашко, А. Маневич, М. Бурачек, М. Бойчук, В. Кричевський, М. Жук. Тісні творчі стосунки з Академією підтримувало багато відомих українських художників, які представляли різні школи та напрями у живопису.

При Академії мистецтв було засновано Українську національну картинну галерею, її основою у момент заснування стали картини українських і зарубіжних малярів XVI–XIX ст. з особистих колекцій Г. Павлуцького,

Д. Антоновича, В. Щавінського та полотен, закуплених на виставках та аукціонах художників з різних країн світу.

На ґрунті українського образотворчого мистецтва активну творчу роботу вели скульптори О. Архипенко, Ф. Балавенський, І. Кавалерідзе. М. Гельман, А. Страхов, М. Паращук, П. Вітович та ін.

Так, О. Архипенком були створені скульптури «Солдат» (1917), «Постать» (1920) тощо; І. Кавалерідзе – монумент Т. Шевченка у Ромнах (1918); М. Паращуком – галерею скульптурних портретів В. Стефаніка, І. Франка, Х. Ботєва, Д. Благоева та ін.

Українські митці у наступні десятиліття створили чимало скульптурних і архітектурних монументальних творів, які увійшли у скарбницю національного й світового образотворчого мистецтва.

У період діяльності Центральної Ради було закладено основи українського кіномистецтва. У цей час на екрані з'являється чимало художньо-документальних картин з українською тематикою, екранізується багато казок для дітей та наукових кінофільмів для студентів, що було досить передовим явищем на той час для країн світу.

У полі зору Центральної Ради постійно перебували питання розвитку культури національних меншин України. Для них було створено десятки шкіл, гімназій, факультетів у вузах, різні періодичні видання, театри, музеї тощо. На державних штампах і печатках означення друкувалися чотирма мовами найбільших національних меншин України. Право на вільний національно-культурний розвиток національних меншин Центральною Радою гарантувалося законодавчо.

Культурні перетворення, започатковані Центральною Радою, продовжували розвиватися в Українській державі у період правління гетьмана П. Скоропадського.

У системі освіти тривав процес формування україномовних навчальних закладів. До того ж особливість цієї роботи полягала в тому, що російськомовні та інші навчальні заклади практично не підлягали реформуванню, а створювалися нові, українські. Наприклад, у доповнення до діючих гімназій

впродовж літа, 1918 р. було утворено додатково 50 нових, і їх загальна кількість досягала 150 одиниць, серед яких було вже кілька десятків сільських. Для малозабезпечених гімназистів виділялася часткова матеріальна допомога, а також 350 іменних стипендій (ім. Т. Шевченка, Г. Сковороди, І. Франка, І. Стешенка) для відмінників навчання. Міністерство освіти законодавчо закріпило обов'язкове вивчення української мови і літератури, історії, географії, етнографії у системі шкільної та вищої освіти України.

З метою подальшого розвитку української мови з ініціативи Українського наукового товариства та Наукового товариства імені Шевченка було створено Термінологічну комісію. Її головою був професор П. Тутківський, членами – М. Данилевський, В. Різниченко, Х. Осьмак, І. Щоголів, О. Курилик, О. Янт. Комісія розробила українську гуманітарну й природничо-технічну термінологію, переробила та доповнила український орфографічний словник.

Уряд Української держави виділяв значні кошти на вищу освіту. Було значно зміцнено матеріальну базу діючих вищих навчальних закладів, у доповнення уже до створених Центральною Радою національних університетів влітку 1918 р. розпочав свою роботу Кам'янець-Подільський університет, виділялися кошти для утворення нових університетів в Умані, Катеринославі, Одесі, Харкові. Розширялися україномовні факультети і кафедри у діючих вищих закладах освіти.

Гетьман П. Скоропадський спричинився до відкриття Всеукраїнської Академії Наук, заснованої у Києві 24 листопада 1918 року на базі Українського Наукового Товариства. М. Василенко зазначав, що «утворення Української Академії наук мало велике національне значення, бо було багато людей, які скептично й з насмішкою відносилися до українського руху та відродження, не мали віри в життєві сили українського народу, не вважали можливим розвиток української освіти, мови й науки» [2].

Академія мала три секції: історико-філологічну, фізико-математичну і соціально-економічну. Першим президентом ВУАН став видатний український природознавець Володимир Вернадський. Успішній роботі установи сприяло заснування гетьманом П. Скоропадським у Києві Державного архіву та

української національної бібліотеки в понад 1 млн. томів. Працівники Академії Наук розпочали роботу над створенням словника української мови (вийшло 6 томів). За ініціативою науковців було створено інститут української наукової мови для розробки термінології з різних галузей науки. Видатний український вчений В. Щербаківський написав у своїх спогадах, що українська інтелігенція «була захоплена роботою і працювала з усією віддачею, кожен у тій галузі, в якій був спеціалістом».

У цей час видавалися газети, журнали, гуманітарна, технічна й художня література на мовах різних народів України. Особливо різноманітною була періодична преса: партійна, громадська, кооперативна, незалежна, освітянська, наукова тощо. Наприклад, для системи освіти видавалися газети «Вільна українська школа», «Освіта», «Педагогічний журнал». Друкувалися сотні інших найменувань періодичних видань повітових, міських, губернських масштабів. Так, великомасштабна видавнича справа, започаткована Центральною Радою і гетьманом П. Скоропадським, стала основою українського видавничого ренесансу 20-х рр. ХХ ст.

Гетьманський уряд не шкодував коштів на подальший розвиток інших напрямів культури. Зокрема, тривала робота зі збирання центральними бібліотеками архівних матеріалів, поповнення їх книжкових фондів, розширювалася експозиція Української національної картинної галереї, збільшилась кількість музеїв, відкрився новий «Молодий театр» під керівництвом Л. Курбаса, створювалися численні аматорські театральні, музично-хорові й танцювальні колективи тощо.

Основними причинами падіння гетьманату були: залежність стабільної держави від австро-німецьких збройних формувань; відсутність численної дієздатної регулярної української національної армії; реставрація старих порядків та наростання напруженості у суспільстві та формування організованої опозиції.

Приходу Директорії до влади сприяли народна підтримка, швидке формування численної армії, авторитетні та впливові лідери, вдало обраний момент для повстання. Директорія створювалася з конкретною метою – для

ліквідації гетьманського режиму. Після цього передбачалося заново визначити форму державної організації УНР [4].

Національно-свідома інтелігенція розуміла, що основний тягар розбудови української держави визначатиметься молодим поколінням, тому у період директорії УНР культурно-освітні товариства відкривали курси українознавства, української мови, грамоти, технічні курси. В містах і селах України читали лекції, на яких розглядалися соціально-економічні та культурні питання, велися розповіді про українську історію.

Так було підготовлено реформу шкільництва, створено товариство «Українофільм», Українську республіканську хорову капелу, оновлено репертуар театрів, нових успіхів досяг «Молодий театр» Л. Курбаса, продовжено створення Національного музею, засновано Державну школу кобзарів, узаконено діяльність Української автокефальної православної церкви, ініційовано державний догляд за могилою Т. Шевченка в Каневі та інші заходи. Однак складна воєнно-політична і економічна ситуації не дали змоги Директорії зреалізувати намічені освітні, наукові та мистецькі програми.

Проте недалекоглядна, суперечлива внутрішня політика; відсутність моделі державотворення, яка б відповідала тогочасним реаліям; протистояння політичних лідерів; катастрофічно слабіюча армія; міжнародна ізоляція; втрата контролю за розвитком подій були тими слабкими сторонами Директорії, які не дали змоги їй надовго втриматися при владі та утвердити незалежну УНР [6].

Центральна Рада домоглася визнання прав українського народу на власну державу, культуру, мову, але непослідовність і нерішучість обумовило кінцеву невдачу.

Найважливішим досягненням гетьманату характеризувалася національно-культурна політика, але обмеження демократичних прав і свобод, жорстока цензура газет завадило залишитись при владі.

Отримавши певні культурні напрацювання «в спадок» від гетьманського режиму, Директорія використала їх найперше для самоствердження молодій української держави як в культурному плані, так і в плані національної свідомості. Однак складна військово-політична ситуація не дозволила створити

ефективного механізму керування культурними процесами, а також унеможливила стабільний творчий розвиток. І все ж були зроблені нові кроки в галузі театрального та музичного мистецтва, що виступало опорою національного відродження та громадянської свідомості. Політична нестабільність часів Директорії, відсутність сталої території та державних структур врешті-решт призвели до втрати урядом контролю над мистецькими процесами, через що культурні можливості у цей період залишилися значною мірою нереалізованими.

У цілому ті глибокі культурні зміни, які були закладені різними за своєю політичною орієнтацією урядами в період національної і соціально-визвольної боротьби 1917–1920 рр., мали прогресивний характер. У ці роки було засновано українську національну систему освіти, видавничу справу, здійснено глибокі перетворення в інших галузях культури. Все це заклало міцну основу національно-культурного відродження та подальшого розвитку культури українського народу в наступні роки й дало можливість зробити вагомий внесок у розвиток світової культури ХХ ст.

За короткий час у 1917–1921 рр. сформувалися соціально-політичні та національно-духовні цінності, що визначили тенденцію культурного відродження. Створювався особливий духовний клімат, який сприятливо позначився на розвитку всієї нації, і багато в чому визначив подальшу історію України. Відродження складалося за умов проголошення суверенної держави на основі дотримання демократичних засад рівності українського народу і народів, що жили та території України.

Список використаних джерел

1. Бойко О. Д. Історія України / О. Д. Бойко. – К. : Академвидав, 2006. – 688 с.
2. Дещинський Л. Є. Українська та зарубіжна культура : навчальний посібник / Л.Є. Дещинський. – Л. : БескидБіт, 2005. – 304 с.
3. Лекції з історії світової та вітчизняної культури / за ред. А. Яртися, В. Мельника. – Л. : Світ, 2005. – 568 с.

4. Абрамович С. Д. Світова та українська культура : навч. посіб / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – Л. : Світ, 2004. – 344 с.

5. Мирончук В. Д. Історія України : підручник / В. Д. Мирончук, Г. С. Ігошкін. – К. : МАУП, 2002. – 324 с.

6. Історія української та зарубіжної культури : навч. посіб. / Б. І. Білик, Ю. А. Горбань, Я. С. Калакура та ін. ; за ред. С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука. – К. : Вища шк., Т-во «Знання», КОО, 1999. – 326 с.